

ЗНОСИНИ УКРАЇНЦІВ ІЗ СЕРБАМИ.

I.

Українці і Серби — два народи, які етнографічно не сусідують і не сусідували з собою, хиба в кольоніях. А проте зносили ся вони з собою вже дуже давно і дуже довго, а заховані згадки про ті зносили проходять через XI—XVIII ст. Тим, що звязувало їх, була спільна православна віра, спільна літературна й книжна традиція, а представником їх було духовенство, яке раз у раз стикало ся з собою і піддержувало себе та підпомагало себе взаємно при участі визначних світських людей, якими були заможні дворяни, князі, гетьмани, королі, царі.

У тих зносінах завважуємо два визначні напрями. Перший напрям, що трівав менше більше від XI—XIV ст., був той, коли старі Русини шукали помочи у полудневих побратимів, головно Сербів. Від Сербів діставали вони церковну літературу, духовників, а їх афонська кольонія діставала навіть матеріяльну поміч.

Та помалу ролі міняють ся. Майже рівночасно упадає Сербія (битва на Косовім полі 1389 р.), а зачинає рости Московщина (побіда Дмитра Донського над Татарами на Куликовім полі 1380 р.) і на неї починають звертати ся очи православних. І дійсно Москва прибирає звільна ролю опікунки православних, яка треває й досі; під її опікунчі крила починають удавати ся полудневі Славяни вже з кінцем XV ст. Серби починають діставати велику матеріяльну поміч, особливо з Москви, а також церковну літературу. З Росії, а го-

ловно з України, йдуть люди до Сербії, що перші кладуть підвалини під національну сербську школу (XVIII ст.), і тим самим починають ся до національного відродження Сербів.

Цілий той довгий період часу має однаковий характер зносин: духовний. Та се й не дивниця, коли зважимо, що зносини утримували переважно монахи, які в першій мірі представляли тоді культурнійший і освіченійший елемент і були здібні до них. Загал був темний, тому його участи в зносінах не додаваемо майже ніде. Та головним огнивом, що вязало ті зносини, була побіч загального духовного інтересу також спільна церковно-славянська мова. Що се правда, переконуємо ся з того факту, що коли і українська і сербська народня мова почали позискувати собі право горожанства в літературі в XIX ст., зносини почали слабнути (хоч правда, на те складали ся й иньші причини); давнійше кожний, хто розумів церковно-славянську мову, міг читати книжки видані в Києві і Львові так само, як видані в Білграді і Новім Саді. З заведенем у літератури обох народів народніх мов се стало ся неможливе без окремої науки української мови — Сербови, а сербської — Українцєви.

Головними центрами зносин були Афон і Київ за весь період XI—XVIII ст. Довгий час піддержували ті зносини також із одного боку Константинополь, із другого Львів. В ріжні часи виступають іще иньші місцевости; в XVIII ст. відграє тут важну роль також Білград.

Найскорше розпочали ся зносини Українців із Константинополем, що був столицею патріарха, який знов мав великий вплив на церкву на Україні. У Константинополі було багато монастирів, а між ними й славянських, в яких дуже часто пробували монахи з України. Найвизначнійший із тих монастирів був Студійський; як відомо, він був взірцем для київо-печерського монастиря при його заснуваню. В ньому проживав якийсь час також Кипріян, пізнійший київський митрополит, де й переписав відому „Лѣствицу“.

Проф. А. Соболевский приписує дуже значний вплив Константинополеви на літературні відносини XIV—XV ст. По його словам „Руська кольонія в Константинополі завела живі зносини з південно-славянською кольонією, болгарською ¹⁾. Інтересуючись літературою вона з одного боку добувала від південних Славян

¹⁾ А сербською ?

їх книги, переписувала їх, висилала до рідної землі, з другого доставляла південним Славянам невідомі їм руські тексти і старала ся перевірювати їх із грецькими оригіналами. Надто деякі члени руської колонії, обізнані з грецькою мовою, самі перевірювали свої тексти“¹⁾).

Се очевидно діяло ся і вчаснійше, в XI—XIII ст. і не тільки в Константинополі, але й на Афоні, на що маємо докази в написах на рукописах.

Проф. А. Соболевский, говорячи про Афон, оцінює його не дуже прихильно. Він каже, що „афонская колонія менше, чѣмъ константинопольская, интересовалась книжнымъ дѣломъ и не оставила замѣтныхъ слѣдовъ своей дѣятельности на литературномъ поприщѣ. Нами можетъ быть названъ лишь одинъ членъ этой колоніи — іеромонахъ Аѳанасій Русинъ, купавшій и списывавшій на Афонѣ книги въ 1430—1432 годахъ. Другіе русскіе, вывезшіе съ Афона какіе нибудь тексты, были, по всей вѣроятности, не болѣе какъ паломниками, Русскіе Афона также завели сношенія съ южными славянами (того же Афона), но не со всѣми, а лишь съ одними болгарями; вслѣдствіе этого одна часть переводовъ и оригинальныхъ сочиненій, бывшихъ у сербовъ Афона въ XIV и началѣ XV вѣковъ, русскимъ осталась совсѣмъ или почти совсѣмъ неизвѣстна; съ другою мы познакомились черезъ посредство болгаръ. Отсюда понятно, почему русскіе списки, сдѣланные прямо съ сербскихъ оригиналовъ и потому болѣе или менше изобилующіе сербизмами, — такъ рѣдки“²⁾).

Тимчасом архимандрит Леонід, що сам був на Афоні, оглядав і описував тамошні бібліотеки, висловляє про сю праву і про той сам час як раз противні думки. В праці про митрополита Кипріяна каже він ось що: „Кипріянь прибыль на Афонъ въ самое развитіе тамъ славяно-сербской письменности (между 1350—1370), ознакомилъ со всѣми произведеніями ея, снялъ вѣрныя списки съ переводовъ, сдѣланныхъ другими, трудился надъ этѣмъ дѣломъ и самъ; когда же въ послѣдствіи (съ 1376) былъ посвященъ въ митрополиты единоплеменнаго (?) ему народа Русскаго, усвоилъ ему плоды своихъ знаній и трудовъ“.

¹⁾ А. Соболевскій, Южно-славянское вліяніе на рус. письменность въ XIV—XV вѣкахъ, ст. 12.

²⁾ Тамже, ст. 13—14.

„На Аѳонѣ процвѣтала тогдa преимущественно славяно-сербская письменность. Извѣстно, что большая часть славянскихъ переводовъ свято-отеческихъ писаній и духовно-нравственныхъ сочиненій догматическаго и полемическаго содержания переведены именно на Аѳонѣ между 1350—1450 годами, что доказываетъ достаточно разборъ славянскихъ рукописей Московской Синодальной Библіотеки“.

„Большая часть привезенныхъ имъ (Кипріяном) и выписанныхъ въ послѣдствіи съ Аѳона и изъ Константинополя славянскихъ рукописей принадлежитъ къ трудамъ сербскихъ иноковъ XIV столѣтія, были сербскаго извода, а потому и естественно было позднѣйшимъ нашимъ писателямъ, оцѣнивавшимъ заслуги митрополита Кипріяна для нашей письменности и просвѣщенія, усвоить ему сербское происхожденіе. Замѣчательно, что славянскими переводами занимались не только иноки чисто сербскихъ обителей: Хиландаря, Русика (?), Святого Павла, Филоея и Ксиропотама, но что нѣкоторые собственно для этого поселялись и въ знатныхъ греческихъ монастыряхъ. Подобно тому какъ въ Царьградѣ привлекалъ трудолюбцевъ своимъ удобствомъ къ списыванію и преложенію книгъ монастырь Студійскій, такъ на Аѳонѣ древнѣйшая изъ святогорскихъ обителей, лавра св. Аѳанасія“¹⁾.

Розуміть ся, що ми мусимо стати по стороні Леоніда, бо його думки потверджують описи рукописів ріжних бібліотек. Надто ріжні жерела вказують, що між монахами на Аѳоні були все Українці постійно, а не лиш як гості. Так само вказують численні жерела на частійші зносини Українців із Сербами, ніж із Болгарами, хоч і останні не виключені.

Коли би хто думав одначе, що Константинополь і Аѳон були одинокими літературними центрами в давніх віках, то помиляв ся б. Всі більші монастирі брали участь у літературі, лише що та участь не була однакова. Коли Константинополь і Аѳон мали під боком богату грецьку літературу і в них перекладали її або опираючись на грецьких первотворах переробляли їх самостійно, то де інде переписувано вже готові твори та перероблювано знов на свій лад, через що повставали чи-

¹⁾ Архим. Леонидъ, Кипріянь до восшествія на московскую митрополию (Чтенія въ имп. Общ-ѣ исторіи и древностей російскихъ. 1867, II, 1). Ст. 20—21.

сленні редакції одного твору, нераз дуже інтересні. Чим далі на північ від Константинополя, тим менше самостійною ставала літературна праця, але й саме переписуване мало в тих часах велике значіне задля рідкості книжок та задля браку письменних людей.

Яке значіне мала в давних часах книга, видно з того, що зза книг вибухали деколи острі суперечки, які доходили мало що не до бунтів.

В XVII ст. приміром вибухла на Афоні сильна сварка і боротьба між Греками та Славянами (головно Сервами) про те, котрі церковні книги друковані правильнійше, славянські (головно руські), чи грецькі. В 1654 р. прибув на Афон із Москви Арсеній Суханов, який мав за завдачу простудіювати тамошне богослуженє і закупити старі рукописи для справленя російських церковних книг. З його оповіданя про ту боротьбу виходить, що на Афоні були старі рукописи, які як найдокладнійше згоджували ся з московськими друками. Славяни очевидно хвалили ся тим і вивисшали свої книги — при чім на їх чолі стояв старець Дамаскин, а Греки лютили ся. Дійшло до того, що грецькі монахи зробили суд, завізвали перед нього Дамаскина з книгами і зразу хотіли його разом із ними спалити, опісля вдоволили ся одначе самими книгами, які він мусів кинути власноручно в огонь¹⁾. Розумієть ся, кілько тих книг згоріло, яких саме і чи не повторяли ся такі факти частійше, ми не знаємо, але сей факт сьвідчить виразно, до чого доводило дїтвацтво монахів і як люта ненависть нищила навіть те, що плекано при иньших обставинах із незвичайною любовю.

Про сю боротьбу лишив ся також слїд на однім хіландарськїм рукописї: „Бїѣ саврѣнїѣ о крѣщенїю ва сѣей гори и саже-гоше книги московскне на Каремѣхъ грѣци, и дѣховника Дамаскина и попа Романа и ѡченника нѣхъ Захарїю въ тѣмници затворше и глобнше нѣхъ 5. гроши. Олє бѣда отъ лоукаваго реда грѣчскаго“²⁾.

Монастирі були отже в часах XI—XVIII ст. фабриками книг. У них виховували ся навіть окремі типи людей, з яких одні ставили собі за завдачу переписувати книги — по винаходї друку

¹⁾ Димитриєвиѣ, Одношаї, ст. 277—288.

²⁾ Тамже, ст. 279.

переписувано часто й друковані книги, чи то задля дорожнечі, чи задля вправи в писанню, чи навіть задля урізномоднення монотонного монашого життя — иньші продавати їх або вимінювати, ще иньші закупували або випрошували для своїх монастирських бібліотек. Про одного такого монаха заховав ся напис, вирізаний навіть на його надгробнім камені в монастирі Шишатовці в Сербії. Ось він :

Р. 1808.

Пред спѣдом сѣм мраморним Стефанович лежитьъ,
Петръ имя емѣ вѣсть, аще кто знати желитьъ.
Рожденъ в градѣ земунскомъ близъ Дунава рѣкѣ,
И чрезъ цѣли животъ свои препроводилъ вѣкѣ,
По чужимъ краямъ свѣта на далеко ходилъ,
И ѿ тѣдѣ за церкви книги шнѣ привозилъ;
Былъ шнѣ въ Москвѣ, Херсонѣ и въ Петербургѣ,
Въ Кіевѣ, Іасахъ, Бѣкѣрицѣ и на рецѣ Бѣгѣ.
Но свѣта сѣетствъ, надобно ѹмрети,
И пространство всѣмъ свѣта треветъ презрѣти.
Ѹ хиландъ всемъ сто и лѣта шемаго,
Скончаніемъ живота пѣтдѣсятъ пѣтаго,
Іюліа 13 прѣстави сѣ¹⁾.

Сей тип цікавий для нас також тому, бо вказує наглядно, які то дороги відбували монахи і як вони вічно переносили ся з місця на місце. Про таких будуть іще й далі згадки і то не тільки про чужих, але й про наших (от хочби Іван Вишенський). Тепер подам іще один напис про иньшого монаха, що також не мало переміряв землі своїми ногами :

Р. 1634, 1643.

Сѣи ѷалтиръ монастира Хиландара старого Лѣвонтѣа, что бѣше слѣпъ, Ѹ Дѣвочице. И бѣше велѣми расипанъ, и азъ попъ Діонисіе дахъ и оуказахъ лѣто . ѿ . ѿ . ѿ . ѿ . оу Хиландарѣ. И носихъ его оу землю Мачар'скѣю и Немач'кѣю въ славни градъ Бѣчъ, пакъ въ Моск'кѣ и на нѣ пѣгове, пакъ да юс(тъ) въ сачски хиландар'ски, и не покѣси сѣ конъ братъ Ѹнимити его. Молеши сѣ по-

¹⁾ Зборник за историју, језик и књижевност српскога народа. Стари српски записи и натписи. Скупио их и средіо Љуб. Стојановић. Београд, 1903. Кн. II. Ст. 393, ч. 3891.

минати Леонтія ієр'монаха. Єтє писах грѣшнн пеп Діонисіє мѣта
с. з. р. ѿ. ѿ. пред Дѣровником, мѣсеца Іюл. ѿ. з.¹).

Написів про різні переходи книг із рук до рук і то в далекі землі, переховало ся дуже багато, і деякі з них будуть наведені ще далі. Тепер зверну увагу на иньший факт.

Самі книги не були головним мотивом монаших вандрівок. Найважнішим мотивом було збиране милостині, бо багато монастирів лише тим способом удержувало ся. Та на милостиню діставали вони побіч готівки також книги, головно церковні, а крім того иньші церковні прилади. Про се заховало ся також багато написів, із яких наведу кілька, що належать до нашої теми.

І так: Із напису на царських дверях у монастирі в Крупі довідуємо ся, що їх:

„Здѣлааъ къ Роси оу Кіевѣ Гера. Зелічъ, архім. 1789 м.
12 ма кр.“²)

Подібний також другий напис на ручнім хресті в монастирі в Крупі:

Р. 1783.

Єтє крестъ приложи Самвилъ Релка со женою Наталією, житель Никопелски во святоѡспенскѣю далматинскѣю обывтель Крупѣ трѣдомъ и стараніємъ иєромонаха Герасима Зелича 1783, августа 1. у Малеросіи³).

З иньшого напису (ч. 3530) довідуємо ся, що сей самий Герасим Зеліч приніс один хрест до монастиря в Крупі аж із Петербурга, а навіть кивот тягнув із собою, діставши його в подарунку (ч. 3594).

Під р. 1786 читаємо знов ось який напис на чаші (тепер у сараєв. Церковнім Музею):

Єтѣ чаша мѣстѣ принесена ѡ Малеросіи трѣдомъ и иждивеніємъ того ми: ігѡменомъ Никодимомъ а вкладчики во оном Запорожїа казакъ Іага Ѣодоровичъ и Конон Іосиповичъ 1786 г. мѣца августа 1 чис.⁴).

¹) Стојановиѣ, I, ст. 328, ч. 1267.

²) Тамже, II, ст. 282, ч. 3611.

³) Тамже, II, ст. 269, ч. 3530.

⁴) Тамже, II, ст. 276—277, ч. 3581.

Із напису на царських дверях церкви у селі Дреновці, недалеко монастиря Ораховиці, довідуємо ся, що іконостас у тій церкві роблений нашим земляком:

Во славу святыхъ единосущныхъ животворящихъ и нераздельныхъ троицы оца и сына и святаго дѣла, в царство восточное Єлисаветы Петровны, на западѣ же Марїи Ѳерезїи, во время егда м. г. г. с. Софронїа Івановича, при честномъ шцѣ Ігѣменкѣ Пѣвентїи мною многогрѣшнымъ Василїемъ Ѳ Малюа Росїи, соверши сѣ сїи иконостасъ в лѣто Ѳ рождѣства Хрїстова . . . ѧ . Ѡ . Ѣ . Ѣ . 1).

З дуже різнородного змісту написів до нашої теми дотикають ся ще отсі історичні:

Напис на рукописі мон. свв. Павла на Афонї, під р. 1420:

Въ лѣто . . . ѡ . Ѣ . Ѣ . Ѣ . инд. ѣг. прѣстави се митрополитъ росїїскїи Григорїа Цамбалака 2).

Напис на рукописі хиландарського монастиря, ч. 195, під р. 1552:

Въ лѣто 7060 засѣлкѣ Петрович Моукачєв градъ 3).

На рукописі монастиря св. Луки в Нїкшичу подибуємо знов згадку про битву під Полтавою (1709 р.)⁴⁾.

Є й такі написи, яких значїня не можна докладно пояснити. Під р. 1575 читаємо в однім написі: „Испїса се сїа свѣгам и божественамъ книга... во области Призренскон во монастир св. Троици в подѣкрили Русїнски... Списа сїю книгу Пахомїе, и приложи светне Троице, глаголема Русїнска“. Про сю Троицю, „називаемон Русѣнскон, въ области призрѣнскон“ маємо ще згадку в написі під р. 1565, але що се була за троиця і підкриле, про те не можна сказати нічого певного. Можна припускати тїльки, що коло Призрена існував монастир, в якому були Русини, від чого й пішли сї згадки⁵⁾.

Як показуєть ся з того, написи на давних книгах та старинних памятниках дають дуже важний матерїал до культурної історїї і треба лиш жалувати, що в нас до тепер не звернено на них відповідної уваги та не зібрано їх разом.

¹⁾ Стояновиѣ, II, ст. 193, ч. 3126.

²⁾ Тамже, III, ст. 47, ч. 4951.

³⁾ Тамже, I, ст. 181, ч. 570.

⁴⁾ Тамже, III, ст. 87, ч. 5192.

⁵⁾ Тамже, I, ст. 201, ч. 647 і ст. 221, ч. 717.

II.

Вертаючи до теми я без претенсії на використанє всіх можливих жерел, а лиш для ілюстрації зносин Українців із Сербами перейду хронологічно більш доступні та відомі факти, що вказують на ті зносини, починаючи вказівками про побут Сербів на Русі.

Доки існувала сербська держава, Серби мали в ній опору, тому не звертали ся до своїх північних одновірців, а бодай не часто. Але по упадку сербської держави ситуація зміняєть ся, Серби чим раз частійше появляють ся на Русі, головно за матеріальною помічю, а від XVI ст. починають ся постійні їх вандрівки на Русь. Архимандрит Леонід описуючи Хиландар вчисляє багато таких делегацій афонських монахів до нинішньої Росії за жертвами, в першій мірі Сербів (хоч були й Болгари і Греки), але головну увагу звертає на їх побут у Москві і про Україну майже зовсім не згадує. Та природна річ, що всі ті монахи були на Україні, бо иньшої дороги, як через неї, не мали. Я вчислю тут одначе тільки такі делегації, про які маємо писані жерела і які виразно вказують на їх побут на Україні і зносини з Українцями. Так само наведу згадки про иньших Сербів, що хвилево або постійно пробували на Україні.

Уже в вересні 1573 р. царські воєводи з Чернигова, князь Долгорукий і Наумов, повідомляють царя про приїзд із Києва святагорських монахів із хиландарської Лаври, еклезіарха Григорія з двома єромонахами, Велямином і Серапіоном, і ще двома иньшими. Вони мали при собі царську грамоту (давнійшу) і мощі священномученика Анофіма. Монахів допущено до царя і вони були, як звичайно, обдаровані ¹⁾).

Провідник сеї делегації, еклезіарх Григорій, цікавий для нас іще з иньшого боку. Він був опісля хиландарським архимандритом, жив на Кареї (се центр Афона) і займав ся перекладом церковно-славянських рукописів на сербську (в тодішнім розуміню) мову. Між иньшим полишив він по собі переклад книги Йосифа Флявія „Жидівські Старинности“, з ось яким титулом і з неменьше цікавою припискою:

Премоудраго Йосипа Маттдіє, иже отъ Еврѣки оудръжаршаго прѣискрѣньно любеомоудрїе. Рукопис писаний півуставом.

¹⁾ Арх. Леонидъ, Описание сербской Хиландарской Лавры. Ст. 102--103.

На кінці така замітка: „Въ лѣто 737г. (7093 = 1585) прѣписаху сню книгоу Іосипа прѣмоудраго, иже отъ Еврѣи прѣмоудрѣйшаго... отъ Роускаго извода, понеже не окрѣташе се сіа книга Іосыпъ нашимъ Сръвськымъ языкомъ, ни въ Светѣи Горѣ въ Сръвськихъ монастырѣхъ, ни въ Сръвсьцѣи земли... азъ же монастырскимъ посланіемъ и вторницею быхъ въ роускыхъ земляхъ оу благочыстиваго Цара и Великаго Кнѣза Ивана Басильевича, въ иноцѣхъ Іона монахъ, и многыхъ царьскыхъ щедротъ и милосты въспрѣхомъ, емоу же боуди вѣчная память, и тамо привикохъ нашего Роускаго языка, вѣлико ми разоумѣти многама Роускыа рѣчи въ сій книзѣ, и прѣписахъ Сръвсьски рѣчми... Сіа писахъ въ пирьгоу Св. Савы въ Кареехъ, тогда ми оубогомъ прѣбывающъ въ томъ мѣстѣ... И тогда высть троусъ страшнымъ мѣсеца Іоуліа ѿ. (18) днь, и много высть оуентокъ изыміа по монастырѣхъ, и пирьгови падоша, и на прѣвлѣцѣ вси, лѣта 737г. мѣсеца Явгоуста ѿ... Оубогій Григоріе, въ скимѣ прѣименованъиыи Василіе священноинокъ“¹⁾.

В 1596 р. відбував ся, як відомо, берестейський собор. На тім соборі був також білградський митрополит Лука, що знайшов собі притулок у добрах князя Острожського і жив у степанськѣ Михайлівськѣ монастирі²⁾.

В 1622 р. вибрав ся до Москви вершецький єпископ Антоній. Він ішов через „Ердельску и Литванску“ (Семигород і Литву). В останній арештовано його в городі Дрогобичи, підозріваючи, що він турецький шпігун, та перетримано в арешті 15 діб, по чім випущено. Звідти вибрав ся він до князя Адама Вишневецького в Білім Камені і був у княгині Корецької, в якої монастирі жив сербський владики Павло. З ним пробув Антоній чотири неділі, по чім вибрав ся до Київа; в Київі задержав ся пять неділь, був у митрополита Йова, а опісля виїхав до Москви³⁾.

У лютім 1654 р. прибув до Путивля⁴⁾ трєбінський митрополит Арсеній з трьома монахами, а звідти вибрав ся до Мос-

¹⁾ Тамже, ст. 118—119. Пор. також: Стојановић, I, ст. 233, ч. 775. Димитријевић, Одношаји, ст. 221.

²⁾ Петровъ, Историч. взглядъ, ст. 56.

³⁾ Димитријевић, Одношаји, ст. 226—227.

⁴⁾ Путивль був центральною стацією для всіх тих, що вибирали ся за милостинею до царів до Москви. Там воеводи переглядали легітимації пентентів і або пускали їх до Москви, або завертали назад, коли легітимації не були відповідні.

кви. Там оповів, що вибрав ся з Сербії в грудні 1653 і на різдво прибув до Трговишта в Молдавії, де жив молдавський воєвода Матей. До Матея прибув також сербський патріарх Гаврило, за яким Матей посилав умисно, бажаючи, щоб він погодив його з українським гетьманом Богданом Хмельницьким і з Запорожцями, з якими був у гніві і побоював ся, аби на нього коли не вдарили. Патріарх хотів підоймити ся посередництва, але що по козацьких городах стояли Татари, то не зважував ся вибирати ся в дорогу задля небезпеки і волів підождати. Йому поручив тільки повідомити устно царя, що польський король вислав послів до султана з багатими дарунками; в якій цілі, невідомо, але патріарх догадуєть ся, що вони мають наклонити султана, аби дав королеви поміч проти Хмельницького. Він сумніваєть ся одначе, аби з тої муки був хліб, бо султан тепер у непорозуміню з Венеціанцями, а се не легковажний ворог. Тому коли цар стоїть у непорозуміню з польським королем, най не лякаєть ся султана ¹⁾).

З сих слів бачимо наглядно, що вандрівні монахи сповняли не раз і політичні місії.

В маю 1654 р. прибув до Путивля також сербський патріарх Гаврило з десятьма особами. Він мав із собою письмо від Богдана Хмельницького до московського патріарха. Путивельський воєвода вислав зараз про нього реляцію до Москви, додавши в ній оповідане патріарха про гарний прием у Хмельницького, при чім повідомив, що виправив його до Москви. На се дістав відповідь, що в будучности не сьміє „грецьких властей“ висилати в Москву без попереднього запитаня; вони можуть зачекати там на царську милостиню і звідти вертати назад. Видно, цареві було за багато таких гостей, тому хотів їх лекше позбувати ся. Та Гаврило пробув коло двох років у Москві, поки вибрав ся з неї — про що одначе тут не будемо говорити ²⁾).

Довший час пробував у Москві також кратовський сербський митрополит Михайло. В 1654 р. просив він у царя дозволу відпустити його в Єрусалим, що й було сповнене. По великодні 1654 р. вибрав ся він із Москви і через Польщу та Молдавію прибув на Афон. Звідти вибрав ся в жовтні 1656 р. кораблем до Єрусалима, де й прибув першої неділі великого посту 1657 р. У сьвітлу неділю рушив назад із Єрусалиму і 15 червня 1657 р.

¹⁾ Димитриєвиъ, Одношаји, ст. 236—237.

²⁾ Тамже, ст. 238.

прибув до Царгороду. З кінцем місяця вибрав ся на Афон, а звідти через Сербію, Молдаву, Польщу, вернув назад до Москви. Там „је казао још неке новости о малоруским стварима и хетману Ивану Виговском, о жалби на њега, бадреџу народа и уливаџу наде на царску милост“¹⁾. В Москві зіставав до 1660 р. і аж тоді, в вересні, вибрав ся з поворотом до вітчизни.

Розуміть ся, хто так довго подорожував, задержував ся на різних місцях, навязував зносини з ріжними людьми, той мав що оповідати. Та сей факт доказує нам іще раз, що всі так, мандрівники знали ся з Українцями, гостювали в них, робили собі взаємно чемности, хоч провідною зорею для них була Москва, а не Київ.

На підставі ряду фактів, зібраних у себе, Димитријевич потверджує такі зносини: „У осталом, можда је избор извршен и за који месец доцније, кад се зна да се према ондашњим саобрађајним средствима дуго путувало и да су се сви наши духовни путници дуго задржали по Малорусији и Румунији, сакупљајући и тамо по коју лепту за откуп своје цркве и живота свог на дому“²⁾.

В другій половині XVII ст. появил ся на Україні Хорват Юрій Крижанич, уже не за милостинею, але виключно з політичною місією. Метою його подорожи була як звичайно Москва, куди й прибув 1659 р. Та мабуть наслідком різкої критики російських порядків його заслано до Тобольська в 1661 р. Вислідом довголітнього побуту в Росії був ряд його праць (коло 15), та з них для нас цікава лише одна записка, між иньшим оголошена друком із передмовою П. Куліша³⁾ п. н. „Малорусскіе козаки между Россіей и Польщей въ 1659 году по взгляду на нихъ Серба Юрія Крижанича“. Записка зложена з трьох розділів: I. Путно описанье отъ Легова до Москвы літа 1659. — II. Бесіда ко Чиркасомъ⁴⁾ въ особі Чиркаса уписана. — III. Усмотреніе о Царскомъ Величеству. Як погляд чужинця на ріжні українські справи записка цікава, але не бездоганна. Козаки у нього „хотя исповѣдываютъ православную вѣру, но нравы и обычаи у нихъ звѣрскіе“; погляди українського духовенства що „подъ преславнымъ Рускимъ царствомъ горше жить, нежели

¹⁾ Тамже, ст. 254, 258—259.

²⁾ Тамже, ст. 263.

³⁾ Чтенія въ имп. общ. истор. и древн. 1876, кн. III, розд. 5, ст. 109—124.

⁴⁾ Крижанич називає Українців Черкасами.

въ Турецкомъ тиранствѣ и въ Фараоновой работѣ“, називає ересю і діявольською видумкою і т. и.

В 1668 р. в маю прибув до Москви семигородський (сибинський) митрополит Сава Бранкович із п'ятьма особами. Представляючись 31 мая цареви, крім подарунків передав йому три рекомендаційні письма: від семигородського князя Михайла Апафія (Раковця), від польського короля Яна Казимира і від київського митрополита Антонія Винницького. З останнього мабуть не був задоволений Бранкович, бо „малоруски митрополит Антоніє Виницки у свом писму више говори о своїм стварима и стара се да задобије цара за поъшаѣе своје судбе, него ли што препоручує Саву“¹⁾.

В 1684 р. прибув до Москви бувший білградський митрополит Елефтерії. Він мав із собою рекомендацію від гетьмана Івана Самійловича, в якій говорить ся, що Елефтерії „от великого утесненія турецкого от свое епархії до святія Гори афонские пришелъ (в серпні, 1682) и оттоль ко мнѣ прїѣхалъ“. Він сидів довго коло гетьмана і помагав у службі чернігівському архієпископови, по чім вибрав ся до Москви²⁾.

Дня 6 мая 1686 р. писав із Єдрена в Туреччині до гетьмана Івана Самійловича, як до свого „благодѣтеля“, архимандрит Ісаія про тодішне положене Туреччини та про знищене темешварського і єгерського пашалика та будимської землі. Сей Ісаія був архимандритом Св. Павловського монастиря на Афоні, бував часто у Росії, сповняв дипломатичні місії і як „муж преподобија ради и благоразумија мало не всѣм христианским къазем знаѣм“. В 1688 р. він дістав нову місію до царів Івана і Петра Алексієвича від сербського патріарха Арсенія Чарноєвича III, від румунського воєводи Івана Шербана Кантакузена і експатріарха царгородського Діонізія, що тоді пробував у Волощині. Як звичайно, вони хотіли підняти царів проти Турків. Ісаія сповнив місію, та при повороті попав у біду. За час його побуту в Росії змінив ся волоський воєвода; ним став сестрінець Шербана Константин Бранкован, а претендент і зять Шербана, Константин Балачан, утік до Семигороду. Балачан знав про місію Ісаїї і коли сей з'явив ся у Брашові, за спонукою Балачана його арештовано і відправлено до Сибину, а потім до Відня. Видно, що Ісаія прошкробав щось і проти Німців, коли його тримали довго

¹⁾ Димитриєвиѣ, Одношаји, ст. 284—285.

²⁾ Тамже, II, ст. 179.

у вязниці. Та він і там знайшов собі раду. Через синайського монаха Аверкія — по двох роках вязниці — дав він знати про своє нещастє українському гетьманови Іванови Мазепі. Гетьман відніс ся зараз із тою справою до царів із просьбою, аби вставили ся за Ісаїю. Царі переслали в марті 1691 р. Мазепі письмо до цїсаря Леопольда з припорученем, аби гетьман вислав його по адресі окремим послом. Гетьман зробив се зараз і вислав послом Клима Калницького. Письмо мало сей наслідок, що Ісаїю пущено на волю, хоч Леопольд у своїй відповіді царям застеріг ся проти такого вмішування в його справи ¹⁾. Як видно, той Ісаїя мусїв прислужити ся також чимось гетьманам, коли з одним аж кореспондував, а другий робив такі заходи задля нього.

Дня 15 мая 1687 р. виїхав із Скоплі тамошній сербський митрополит Евтімій і „отпутовао преко Киша, Видина и Букурешта у Малорусију“ в товаристві трьох осіб. В осени прибув до Москви і представив ся цареві, при чім передав йому лист від гетьмана Івана Мазепи, в якому той говорить, що Евтімій „отъ воины немецкой и венеційской съ престола своего удалень и епархія его разорена и нынѣ онъ не имѣя гдѣ главу подклонити“. Він прибув до гетьмана до Батурина і просив пропустити його до Москви, що гетьман і зробив, бачучи його „въ безмѣстїи и въ скорбы суща“. Цар приймив Евтімія на все і призначив йому жити в Сергіївській лаврі, куди він переїхав із початком 1688 р. ²⁾.

Та незадовго прибули до нього два монахи зі скоплійського монастиря св. Івана Предтечі, еромонах Петроній і діякон Йосиф. Вони хотіли також осїсти на все в Росії тому, „что монастырь ихни от воины турецкой застал пустъ“. І митрополит і монахи звернули ся з просьбою до царя, „да их отпуге у Малорусију, да тамо живе, као што је пре њих урадио и митрополит призенски Никодим“. Їх просьбу сповнено, при чім митрополит дістав 100 рублів милостині ³⁾. Митрополит переселив ся отже з монахами на Україну, лиш не знати, до якої місцевости.

Дня 20 падолиста 1696 р. прибув до Київа сербський митрополит Стефан Метохіяц із архимандритом Софронієм, пятьма

¹⁾ Тамже, II, ст. 158—169.

²⁾ Ст. Димитријевіѣ, Одношаји пеѣских патријараха с Русіјом у XVII веку. II (Глас српске краѣвске Академије, т. LX, други разред, вип. 38, Београд, 1901). Ст. 154—156.

³⁾ Тамже, ст. 156.

монахами і трьома слугами. Вони їхали через Угорщину і Польщу і через городи Львів, Броди, Дубно та Острог дістали ся до Київа. Звідти відїхали до Москви¹⁾. Крім милостинї дістали вони ще й книги: „Престолно еванђеље са сребрним еванђелистами на њему, и од књига два триода, цветни и посни, општи минеј и велики псалтир“. Та видно, що вони по дорозі назбирали ще дечого, бо по смерти митрополита лишила ся „икона Св. Сергија, типик руски, књига Максима Грека и Москва на хартији штампана“²⁾.

Дня 21 марта 1701 р. прибав до Київа, а звідти виїхав до Москви з рекомендацією гетьмана Івана Мазепи „монастыря св. архангела Михаила и Гаврила земли серпскои под Бѣлградомъ стоящего“ ігумен Григорій. Сей Григорій сповняв функції мабуть не дуже почесні, бо чи не шпігунські, на користь російських послів Прокопа Возніцина (1698 р.), якому помагав потайно переписувати ся з турецьким послом Маврокордатом, та Омеляна Українцева (1699 р.). Та видно віддав їм значні прислуги, коли в Москві обдарували його дуже значно, в кождім разі ліпше, як иньших звичайних монахів³⁾.

В XVIII ст. обідніли сербські афонські монастирі, Св. Павлівський і Дохіярський, та руський Пантелеймонівський⁴⁾ так сильно, що не могли удержати ся і перейшли в руки Греків. Одначе Греки числили також на жертви з України і Росії, тому тримали все між собою монахів, які уміли славянську мову, і їх висилали до Росії. Таким був у Свято-Павлівським монастирі монах Анатоль Мелес, родом Українець, постриженець мотронинського монастиря, київської губернії. Висланий 1750 р. за жертвами до Росії в чині архимандрита, він дістав книжку для жертв із славянським написом: „Книга.. для свора въ пользѣ Идонскаго (Свато-Павловскаго монастыря, отъ несносныхъ Ягларанскихъ даней впаднаго въ прелекию нищета и въ прелекиій долги“. В 1751 р. він прибав до Москви, де за посередництвом духовника цариці Єлисавети, протоєрея Федора Дубянського, свогого близшого земляка, був представлений цариці і дістав від неї 3.000 рублів на монастир та 1.000 рублів на дорогу.

1) Тамже, II, ст. 175—182.

2) Димитриєвиѣ, Одношаји, ст. 181.

3) Тамже, II, ст. 193—195.

4) Пантелеймонівський монастир, званий коротко „Русикон“, перебрали Греки 1735 р. Пор. Арх. Леонидъ, Описаніе сербской хиланд. Лавры, ст. 111.

В 1759 р. прибув Анатоль Мелес другий раз до Росії вже в чині єпископа і, як каже архимандрит Леонід, „самовольно совершалъ архіерейское служеніє въ Сѣчѣ Запорожской“¹⁾.

Багато Сербів служило в війську, особливо українських гетьманів. Ми маємо звістки про те з XVII ст. У князя Януша Острожського були в 1617 р. „паны жолнере, Козаки Сербы“, що „лежу мають въ маєтности Фалимицкой, въ Сядмерикахъ“ і які розбивали по дорогах²⁾. За гетьманованя Виговського було не мало Сербів і Хорватів між найвірнійшими його козаками. Їх ватажком був Іван Сербин, що опісля став брацлавським полковником. Із козаками на Москву ходив між иньшими „атаманъ Милошь Сербинъ“. Серби були також у свиті і посольствах Юрія Хмельницького³⁾.

Розуміть ся одначе, що Серби могли й швидше бути між Запорожцями, коли були й деінде. На початку XVI ст. приміром брали участь у боях із Татарами коло Слуцька в литовським війську Раци (= Сербі)⁴⁾. Колиж вони були в тім часі на Литві, то чи не нарочно їм було бути й на Запорожю, хочби й у невеликім числі?

Із сербської нації походив також той, хто знищив останнє забороло української волі, Запорожську Січ. Се був Петро Текелі. Він прийшов до Росії з Австрії 1748 р. і вступив на військову службу. Коли значна часть Сербів поселила ся в Росії, він бажаючи бути близько них, вибрав місцем свого пробутку Миргород. Брав участь у завойованю Крима та Очакова, а в часі другої турецької війни за Катерини II здобув Кубанські землі, на яких живуть тепер Чорноморці⁵⁾.

Всі дотеперішні звістки вказували нам на побут Сербів як одиниць на Україні. Та в XVIII ст. зайшла в тім напрямі зміна: на Україну переселило ся значне число Сербів із Угорщини і власне про те переселене треба сказати кілька слів.

Переселеня Сербів до Росії на більшу скалю почали ся по прутським поході царя Петра 1712 р. В 1717 потворили ся військові осади при північнім Донці і над Луганкою. Та головна

¹⁾ Арх. Леонидъ, Славяно-сербскія книгохранилища на Аѳонской горѣ, ст. 29—31.

²⁾ Н. Дашкевичъ. Общеніє Ю. Руси зъ юго-славянами. Ст. 127.

³⁾ Тамже, 128.

⁴⁾ Н. Дашкевичъ, Общеніє Ю. Руси съ юго-славянами. Ст. 124.

⁵⁾ Петровъ, Историч. взглядъ, ст. 50—51.

сила Сербів, переселених із Австрії до Росії, прибула між 1751—1753 р. і осіла на давних землях запорожських, на території нинішньої Катеринославської губернії, яка навіть за Єлисавети дістала назву „Нової Сербії“. Указом синоду з 1752 р. були Серби піддані — з церковного боку — власти київського митрополита, до якого нераз відносився генерал-майор Іван Горват, командант новоутворених пограничних гусарських полків із переселенців із просьбою „принять въ вѣдомство своей митрополіи священниковъ выходцевъ“ тому, що переселенці не любили чомусь духовних Українців. Митрополит — тоді Тимофій Щербацький — давав радо послух тим просьбам, уважаючи мотиви петентів за оправдані. Ось як звучить один із таких мотивів: ¹⁾ „Нашъ языкъ сербскій, хотя съ російскимъ согласенъ... обаче большая часть его, ово чрезъ многихъ иностранныхъ рѣченій, которыхъ отцы и праотцы наши, между иноплемениками живучи, навыкли, а оттуда и мы, не хотячи навыкнуги принуждены были, ово чрезъ особое свое природное рѣчей произношеніе малоросійскихъ людей вовсе не разумительный является, и насъ, исповѣдающихся здѣшними священники, вовсе не разумѣють“.

Не дуже прихильно відносилися Сербі й до свѣтської української людности і робили їй усякі неприємности, де лиш могли, що зрештою проявляєть ся всюди між тубольцями й кольоністами. Найліпше видно се з жалоб, які вносили на них до уряду жителі Київа в часі, коли Сербі стояли там постоем перед відходом до визначених собі кольоній ²⁾. Як відносилися Сербі пізнійше до української людности, вже розжившись у новій країні, про те не маємо оголошених звісток із XVIII ст.

Прості люди не піддержали отже довголітнього побратимства інтелігентнійших верств обох славянських народів у супереч не лиш тодішнім, але й нинішнім теоріям та поглядам деяких кругів.

Здаєть ся, що й від тої пори появили ся між нашим народом деякі пісні про Сербів, у яких Українці відплачують ся зайдам на їх землю також не малою порцією неприхильности. Загально розширена приміром у нас пісня про брутальне поступуване Сербина з дівчиною, що зачинаєть ся від слів :

¹⁾ Київ. Старина, 1904, кн. 3, II, ст. 106—107.

²⁾ Київ. Стар. 1885, кн. 7, ст. 505.

Ходить Сербин по зарінку,
За ним, за ним дівча в вінку і т. д. ¹⁾).

Для характеристики поглядів нашого народу на Сербів я наведу тут одну таку „сербську“ пісню в цілості :

Ой Сербине чорноусий,
Чого в тебе жупан кусий?
Суки дівки підпоїли,
Кафтан мені підкроїли ²⁾).

Сербин милий, чорнобривий,
Сербин не багатий,
За ним дівки стадом ходять,
Як товар рогатий.
За Сербином добре жити,
Що нічого не робити :
Горілочку та мед пити,
Хорошенько походити.
У Сербина вечерея —
Що дня курка печена,
Варенички в маслі —
Черевички красні.

Ой Сербине, Сербиночку,
Годї сербувати :
Бери серп, та йди в степ
Пшениченьку жати.
Сербин того не злюбив,
Тільки усом закрутив,
Пішов, коні осідлав :
Прощай, дівчино ! — сказав.
У Сербина чужа хата,
Бо й сам Сербин, як гармата.
Худібоньки стілько в його :
Серп та плахїтка картата.
Чом Сербина не любить,
Чи не подобонька ?
Як сїв собі на коня,
Тай вся худобонька ³⁾).

¹⁾ Пор. Я. Головацький. Нар. Пїсни Галицкой и Угорской Руси. Т. I. Ст. 206. Т. II. Ст. 582.

²⁾ Ся строфка взята з иньшої пісні.

³⁾ Київ. Старина, 1884, кн. 12, ст. 757–758: Пїсня о Сербї.

Що до впливу сербських народніх пісень на наші і навпаки, то тут трудно тепер сказати щось рішучо. Проф. М. Дашкевич добачує в українських козацьких думах вплив сербських юнацьких пісень ¹⁾). Поки одначе не переведено порівняної студії на сю тему і не виказано того впливу виразно, поти такі гіпотези належить приймати дуже обережно.

Побіч еміграції простого сербського народу на Україну в XVIII ст. відбула ся ще й иньша еміграція, розуміть ся, на менші розміри, в якій відограла важну ролю київська Академія. До кінця XVIII ст. мали Серби дуже мало шкіл, через те мусіли шукати за чужими. Найвідповіднішими для них були українські школи не лиш задля одновірности, але й задля релятивної близькости. І от туди звертали вони свою молодіж. Ми маємо докладні звістки про учеників Сербів у київській Академії за 41-літній період часу (1721—1762) ²⁾). У тім періоді учило ся там 40 Сербів ³⁾, із яких один, Діонісій Новакович, був опісля будимським єпископом. Розуміть ся, що й перед тим періодом і пізнійше мусіли бути Серби також в Академії, хоч про те не переховало ся багато звісток (хиба аж із XIX ст.).

В 1798 р. приміром писав угорський Серб Марко Реліч ось що до київського митрополита: „Я родомъ изъ Венгрии, вѣроисповѣданія греко-россійскаго, не находя тамъ ни одного училища, въ которомъ по крайнему желанію своему могъ бы изучить богословію сего исповѣданія, оставилъ мое отечество для сего единственно предмета. Въ Академіи Вашего Преосвященства въ цвѣтущемъ находится состояніи сія богословія. Припадаю къ священнѣйшимъ стопамъ Вашего Высокопреосвященства, прошу нижайше принять мене страннаго въ сію Академію обучаться богословіи и позволить мнѣ жить въ академическомъ сиротскомъ домѣ“ ⁴⁾).

Та крім київської Академії були на Україні й иньші школи, в яких з'являли ся Серби. В 1746 р. приміром вступив до переяславської семінарії білградський монах Мойсей Панайотов,

¹⁾ Н. Дашкевичъ. Общение Ю. Руси съ юго-славянами.

²⁾ Н. Петровъ, Воспитанники Кіевской Академіи изъ Сербовъ съ начала синодальнаго періода и до царствованія Екатерины II (1721—1762 гг.). (Извѣстія отдѣленія рус. языка и словесности имп. Академіи Наукъ. 1904, кн. 4, ст. 1—16).

³⁾ Тамже, ст. 9—12 і 15—16.

⁴⁾ Тамже, ст. 15.

де й перебув два роки. В 1748 переніс ся до київської Академії, а в 1749 до московської Академії¹⁾. Таких могло бути й більше²⁾.

Монаші і шкільні зносини з Сербами мусіли очевидно відбити ся також на нашій давній літературі, що бачимо прим. на „Александрії“, сербської редакції, „Житію св. Сави“, деяких творах Копистенського й інших; про сей вплив требаб одначе писати окрему розвідку.

III.

Як відомо з попереднього, на Афоні існував побіч інших монастирів також руський (існує й до тепер, розумієть ся, вже як російський). За часів самостійної сербської держави сербські володарі опікували ся ним завсїди, а початок до того по традиції дав св. Сава, син сербського царя Стефана Немані. В його біографії, написаній Доментіяном, говорить ся, що коли св. Сава утік із батьківського дому (1186 р.), Бог довів його щасливо на Святую Гору „и въсели юго въ домъ святаго Пантелеймона, въ роушскыи монастырь“³⁾. Монах Теодозій, що редагував у першій половині XIV ст. працю Доментіяна, додав від себе до сього місця поясненє, що до Ст. Немані прийшли були афонські монахи за милостинею і „случи се єдинъ шть нухъ роусинъ родимъ. Бегожь шсоеъ сакривъ кожъственны юноша (Сава) о селъ испыташе иже о светѣки горѣ“⁴⁾. З тим Русином мав св. Сава дістати ся до руського пантелеймонівського монастиря на Афоні.

На иньшій місці біографії св. Сави говорить ся: *Сѣтъ всѣхъ оутанъ се светоюю гороу достизавъ мнихоу нѣкоемоу роусиноу водѣшоу его, и въ роушкы монастырь вивъ въ храмѣ святаго Пантелѣкина моченика, идѣжи... наречень Сава монахъ“*⁵⁾. Розумієть ся, що опісля він не міг не віддячити ся монастиреви за приняте, тому „начетъкъ положи добрымъ дѣломъ, и злато много въдавъ на въздвиженіе монастыра святаго Пантелеймона“.

¹⁾ Тамже, ст. 11.

²⁾ Багато звісток про зносини Українців із Сербами знайдеть ся певне в головнім архіві міністерства заграничних справ у Москві між актами, що носять назву: Греческіе Статейные Списки, та Греческія Дѣла. Коби лиш переглянув їх хто.

³⁾ Ст. Димитријевиѣ, Одношаји пеѣских патријараха с Русіюм у XVII веку (Глас српске краѣвске Академије, LVIII, ст. 203).

⁴⁾ Тамже.

⁵⁾ Тамже, ст. 204.

мона¹⁾. По переказу св. Сава настроїв навіть свого батька прихильно до Русинів на Афоні, і коли той ставши монахом (1198 р.) умирав на Афоні, „мишзи езыци тогда придше поклонити се ємоу, и съ великою почьстїю штьдати п'кнїе, п'бвше прько грьци, потомь нверїе, таже роуси, по роус'тхъ вьлгарїе, по томь пакы мы, вгово стадо съвькоупленое“²⁾, а всі славили його як свого добродія.

Також імена інших сербських володарів звязані з пантелеймонівським монастирем. Коли монахи звернули ся до короля Стефана Душана 1349 р., він бачучи „нищєтѣ послѣднѣю монастиря, и всакого промишленниа и попеченниа тѣща и пѣсть, и єщи ѿ Рѣсне вьсеконьчено штавлению, ни нѣжниє пише или потрѣжи нмѣще, придше къ царствѣ ми, и вса снѣ исповѣдѣше, и слыше царство ми яко приєти ми на се шєнтѣль тѣ стѣю, и выти ми ктиторѣ вь немь“³⁾... надав монастиреви автономію і обдарував його, аби монахи могли безжурно жити та спокійно молити ся за його державу.

Король Лазар, що поляг опісля на Косовім полі, не вважаючи на свої прикрі обставини, признав теж пантелеймонівському монастиреви Спасівську церкву у Хвосні, бажаючи „да си имаю Рѣси црьковъ тѣзи и села, кои сѣ ѿ хрисовонхъ“⁴⁾.

Пізнійше, по упадку сербської держави, опікували ся монастирем іще сербські деспоти, а в 1509 р. деспотка Ангелїна, сама потребуючи помочи, висилає свого духовника Євгенїя до великого російського князя Василя Івановича (1503—1533) і поручає сповістити його, що на Сьвятій Горі є його „отчина“, пантелеймонівський монастир, який просить узяти під свою опіку, бо ним не журить ся ніхто. Василь Іванович згодив ся і від тоді мабуть датує ся російська опіка над монастирем⁵⁾.

В 1550 р. у серпні явили ся знов у Москві у царя Івана Василевича делегати хиландарського монастиря в числі чотирьох осіб під проводом ігумена Паїсія. Вони принесли цареві ріжні дарунки (образи викладані сріблом, сербських сьвятих Симеона

¹⁾ Тамже. Слово „въздвигение“ тут треба розуміти як будову, а не засновини, бо інакше воно супротивляло би ся всьому попередньому.

²⁾ Тамже, ст. 205.

³⁾ Тамже, ст. 206. Пор. також: П. Кулаковскій, Начало русской школы у Сербовъ въ XVIII в. (Извѣстія отдѣленія рус. языка и словесности имп. Академіи Наукъ, 1903, кн. 2). Ст. 248.

⁴⁾ Ст. Димитријевїѣ, Одношажї, ст. 206.

⁵⁾ Тамже, ст. 207.

і Сави; хрест, який носив на собі св. Сава; моці великомученика Стефана). Крім того предложили цареви меморіал про стан хиландарського і Пантелеймонівського монастиря. Царь обдарував їх і дав їм власноручне письмо до султана (датоване вереснем 1551 р.), в яким вставляв ся горячо за ними ¹⁾. Від тої пори афонські монахи ріжних націй ходять разураз до Росії за жертвами, а переходячи через Україну і пробуваючи в ній довше, навязують зносини з Українцями та піддержують ті зносини аж до останніх часів, хоч в иньшій формі та під иньшою етикетюю.

Сербська опіка над пантелеймонівським монастирем протягала ся отже на цілий час істнованя давньої Сербії. Про се свідчать переховані грамоти, числом 16, надані тому монастиреви сербськими володарями та вельможами ²⁾. Можна одначе припускати зовсім певно, що таких грамот було більше, хоч вони не дійшли до нас із ріжних причин.

Та не лиш пантелеймонівським монастирем опікували ся сербські володарі і не лиш із ним мали зносини. В біографії сербського короля Драгутіна читаємо ось що: „Въ роуськѣю землю множицею послаше сѣлы своѣ съ многочастъными дары къ божѣствѣнымъ цркъвамъ и монастиремъ и яєлико милостинне къ ништимъ и маломоштѣнимъ. Въ тон ко земли роусьцѣи имѣ люковѣнаго си приятеля княза Каслана, и томѣ по достоинню дльжнѣю чѣсть въздавалше, глаголы сладкыє съ великолѣпными дары царьскими вѣсылѣє ємоу“ ³⁾.

За посередництвом сербських володарів приходили в поміч Русинам на Афоні деколи й византийські володарі, що були споріднені з сербськими. Приміром того може послужити грамота цїсаря Андронїка Палеолога з 1312 р., надана пантелеймонівському монастиреви, якою потверджують ся йому якісь привілеї за те, що монастир віддав ся в опіку „високого краѣа Србиє, најмилиєг сина и зета царства мога, господина Стевана Уроша“ ⁴⁾.

Від упадку Сербії не мав Пантелеймонівський монастир, що так скажу, офіційної опіки. Із матеріального-ж боку підтримував ся милостиною з Руси. В 1735 р., як уже зазначено, перей-

¹⁾ Арх. Леонидъ, Описаніє сербской Хиландарской Лавры. Ст. 94—98.

²⁾ Сї грамоти надруковані в книзі: Акты русскаго на святомъ Аѣонѣ мон. св. великом. и цѣл. Пантелеймона. Кієвъ, 1873. Ст. 288—295 і 351—414.

³⁾ Тамже, ст. 207—208.

⁴⁾ Димитриєвиѣ, op. cit. ст. 205.

шов він у руки Греків, а руські монахи стали бездомні. Та такий стан не трівав довго.

Вже в 1757 р. повстав новий руський скит на Афоні під іменем св. пророка Іллі. Його заснував Паісій (друге імя: Плятон) Величковський, Полтавець родом. Замішаня на Україні і боротьба католиків і уніятів із православними приневомили його покинути рідну землю і шукати деінде пристановища. Він вивандрував на перед до Румунії, а потім на Афон, куди прибув 1746 р. Там жив довгий час в опущеній келії, приналежній до грецького монастиря Пантократора. Взірцеве жите з'єднало йому прихильників і учеників. Піддаючись їх просьбам і за дозволом старшини Пантократора він засновує сьв. Іллінський монастир. Та утікачів із України призбирувало ся вколо нього чим раз більше. В кінці дійшло до того, що монахам не стало поживи. Тоді Паісій розділив монахів на дві частині і меньшу лишив на місці, а з більшою вибрав ся до Румунії. Умер у Нямецькій лаврі як її ігумен 1794 р.

Монастир сьв. Іллі переходив опісля добрі й злі часи так само, як і иньші афонські. Від 1822—1830 р. господарили на Афоні Турки, тому монахи Ілїнського монастиря на той час були порозбігали ся. Та всеж він удержав ся до нині, а його монахи аж по нині майже всі Українці: найбільше між ними Чорноморців ¹⁾.

Отсі оба монастирі були довгі часи осередками, в яких познайомлювали ся Сербі з Українцями й навязували з собою взаємини. На етнографічну сербську територію України заходили рідко, і в кождім разі не в таким числі, як Сербі на українську територію.

Дуже важну ролю відограла Україні аж у XVIII ст. у Сербії при організації сербських шкіл. Ся подія збула ся ось серед яких обставин.

В 1716 р. вибухла австрійсько-турецька війна, закінчена миром у Пожаревацу (1718), на підставі якого перейшла Сербія аж по Ніш під панованє Австрії. Білградським митрополитом був тоді Мойсей Петрович, дуже зручний дипломат. Він іще перед заключенєм мира виїхав до Відня, аби там виєднати для себе й Сербів ріжні вольности та привілеї. Але рівночасно вже звідти навязав зносини з царем Петром. Він хотів із Росії дістати учи-

---

¹⁾ Князь Александ. Дабижа, Малороссійская обитель на Аеонѣ. (Кіев. Старина, 1893, т. 40). Ст. 34—40.

телів, тому письмо до Петра кінчив так: „Того ради просимъ отъ Вашего Царскаго Величества, чтобъ бысте по своей превисокой монаршеской милости и ради ревности благочестивой вѣры нашей православной опредѣлили изъ искусныхъ учителей двоихъ послати къ намъ у Бѣлиградъ ради ученія дѣтей благочестивыхъ; такожде просимъ еще отъ Вашего Царскаго Величества жалованія, чѣмъ бы могли и школи построити“¹⁾. Ся просьба лишила ся безъ відповіді. Але 1721 р. висилає він другу просьбу, наслідком якої цар видає такий указ київському митрополитови:

„11 Октября 1722 г. Указъ Его Величества Императора и Самодержца всероссійскаго изъ Св. Прав. Синода Просвященному Варлааму, Архієпископу Київскому и Галицкому, о вызовѣ двухъ учителей въ Сербію.

Прешедшаго іюня 10 дня сего 722 года по Его Императорскаго Величества указу и по приговору Св. Правительствующаго Синода велѣмо ради обученія славено-латинскаго діалекта въ нѣкую страну отправить двухъ челоувѣкъ учителей изъ студентовъ Київскихъ въ Братскомъ монастырѣ содержащихся школъ, которые бѣ студенты всѣхъ наукъ отъ грамматики до философіи и до богословіи искусны и къ наученію довольны были. И пресвященному Варлааму, архієпископу Київскому и Галицкому, по полученіи сего указа о отправленіи оныхъ учителей въ Москву, въ Св. Синодъ учинить по сему Его Императорскаго Величества указу неотмѣнно и безъ всякаго продолженія (Указная книга Київ. дух. Консисторіи за 1721—3 гг., N. 74)²⁾.

Тут зайшла одначе нова перешкода. Архієпископ Варлаам Ванатович відповів 19 грудня 1722 р., що студенти київських шкіл „найбарзѣй з короны польской люди вольные“, які не захотять добровільно вибирати ся так далеко, а коли б їх вислано примусово, тоді „коллегіумъ умалятися будетъ, и студенты въ наученіе приходити не стануть“³⁾.

Тоді синод зачав шукати в Петербурзі відповідних людей. Відпоручник сербського митрополита Владислав Малаєску звернув

¹⁾ П. А. Кулаковскій, Начало рус. школы у Сербовъ. (Извѣстїи, 1903, кн. 2). Ст. 293.

²⁾ Акты и документы, относящіеся къ исторіи Київской Академіи. Отдѣленіе II (1721—1795 гг.). Томъ I (1721—1750 гг.). Часть I. Со введеніемъ и примѣчаніями Н. И. Петрова. Київъ 1904 г. Ст. 122—123. Ч. 15.

³⁾ П. Кулаковскій, Начало рус. школы у Сербовъ. (Извѣстїя, 1903, кн. 3). Ст. 199.

увагу на синодального перекладчика Максима Суворова, який жив довгий час у Празі, і просив вислати його. Синод згодився і в перед Малаєску, а потім Суворов виїхали до Сербії. При тім Синод передав Малаєскові такі книги: а) 70 прим. славянської граматики М. Смотрицького (вид. 1721 р.) б) 10 прим. Лексикона трезичного вид. Полікарпова. в) 400 прим. букварів Теофана Прокоповича ¹⁾. Вони й були першими шкільними підручниками Сербів.

Новий сербський митрополит, вибраний 1731 р., Вікентій Йоанович не мав чогось довіря до Суворова і не підпирав його. Але що йому залежало також на тім, аби Серби мали свою школу, видно з того, що вже 4 цвітня 1733 посилає до київської Академії письмо з проською прислати йому учителів, які вчили би латинської і славянської мови, проповідництва і взагалі тримали би ся київської програми, а в вакації вчили би арифметики. За те він пропонував богословам по 200 гульденів платні, а філософам по 180 гульденів. Як би хто з них забажав поступити в монахи, то митрополит обіцяв сповнити його бажане, а як би хотів стати світським священником, то обіцяв його оженити на свій кошт, висвятити і дати безплатно парафію. Письмо було адресоване до київського архієпископа Рафаїла Заборовського, до якого він писав про те окремо ще в лютім 1733 р. Письмо оголошено в Академії і на охотників їхати до Сербії зголосили ся: 1) Емануїл Козачинський. 2) Петро Падуновський. 3) Трофим Климовський. 4) Георгій Шумиляк. 5) Тимофій Левандовський. 6) Іван Минацький. Крім удержуваня школи в Карлівцях вони їздили на курси до иньших міст сербських (Козачинський їздив 1736 р. до Хорватії вчити священників і на тоді його місце ректора заступав учитель реторики Падуновський), а де можна було, закладали нові школи (Левандовський

¹⁾ Тамже, ст. 201 і 230. Сей буквар був передрукований 1726 р. в Молдавії в м. Римнику разом із румунським перекладом. В 1727 і 1734 р. передруковано його лише з славянським текстом. Буквар був уложений на порученє царя Петра і мав назву: „Первое оученіе отрокомъ, въ немже боукви и слоги“. Він служив довго до науки сербських дітей, а його вплив видний довго, бо навіть на Караджічовім „Први Српски буквар“ (1827 р.). Серб Зах. Орфелін, що видавав (1768 р.) „Славено-сербській магазин“ пише, що Серби уживали тоді два букварі: „Московській меншій и Кіевській большій“.

Також граматика М. Смотрицького була ціле XVIII ст. шкільним учебником у Сербів. В 1755 р. її передруковано в Римнику на порученє митрополита Павла Ненадовича. Її вплив видно на пізнійших граматиках Вуяновського і Мразовича (1793), а навіть Захаріадіса (1832).

заснував школу в Вуковарі). В 1737 р. умер митрополит, наступили ріжні непорозуміння і в 1738 р. повернули всі учителі до Росії. Зерно засіяне ними одначе росло; вони вспіли виховати Сербам учителів, а ті продовжали їх діло ¹⁾).

Пробуваючи в Сербії, Е. Козачинський познайомив ся ближше з сербською історією і на її підставі написав твір: „Трагедія сирітчъ печалнаа повѣсть о смерти послѣднаго царя сербскаго Уроша Пятого и о падѣніи сербскаго царства“. Ся трагедія була „сочинена и произведена“ ще 1733 р., але видав її аж 1798 р. ученик Козачинського, що опісля вчив ся також 4 роки в київській Академії, Йован Раїч († 1802 р.) ²⁾. Трагедія була надрукована в Будапешті, тому певно була знана на Угорській Руси та в Галичині.

Митрополит Мойсей Петрович спровадив був крім того до себе на проповідника „малорусскаго іеромонаха“ Синезія Залуцького. Він був також якийсь час ректором школи при митрополії ³⁾. В 1736 р. вернув одначе до Росії і був назначений ігуменом мінського Петропавловського монастиря. В 1742 р. його арештовано під закидом розтрати монастирського маєтку, але він утік і перейшов на католицизм.

Що до літературних українських впливів у Сербії, то крім зазначених уже, можна ще навести отсі більше знані:

В 1635 р. був приготував до друку глаголитський Часослов Францішканин Рафаїл Ревакович, „пользуюсь помощью русских Іосафата Исаковича и Филиппа Боровли“. Та потому показало ся, що псалми не сходять ся з текстом вульгати і друк здержано. Аж у 1643 поручила колегія Пропаганди відомому діячеви Методію Терлецькому переглянути текст. Він порівняв його з вульгатою, виправив хорватизми на церковно-славянські слова і в 1648 р. Часослов вийшов із друку в Римі. В 1688 р. він вийшов передрукований ще раз Пастричем ⁴⁾).

В 1732 р. вислала була римська курія до Росії священника Матвія Карамана для того, аби він вивчив ся славянської мови.

¹⁾ Тамже ст. 278—282.

²⁾ Неизвѣстная драма М. Козачинскаго. Текст съ предисловіемъ А. И. Соболевскаго. Київ, 1901. Ст. 2—4.

³⁾ П. А. Кулаковскій. Начало рус. школы у Сербовъ (Извѣстія, 1903, кн. 3). Ст. 279.

⁴⁾ П. А. Кулаковскій. Начало русской школы у Сербовъ въ XVIII в. (Извѣстія, 1903, кн. 2). Ст. 269.

Караман жив у Петербурзі, а повернувши до Риму забрався до перечищення глаголицького Службника від хорватизмів, і заміни їх славянiзмами, при чiм помагав йому також Дальматинець Матвій Сович, що був у російській службі за Петра I. Їх працю передано опiсля до перегляду чотирьом Русинам: Максимiлiянови Завадському, „главному казначею руссаго ордена св. Василiя“, Цезареви Стебновському, що вчився тодi в греко-славянській семiнарії в Римi, мiнському архимандритови Iнокентiю Пiговичу i Сильвестрови Рудницькому, що був опiсля луцьким єпископом. Вони зрадагували остаточно текст i Службник був виданий 1741 р. в Римi ¹⁾.

Серб Матвій Сович, що ладив разом із Матвiєм Караманом глаголицький Службник, був вiд 1742 р. учителем славянської мови i глаголиці в Collegium Urbanum. Він переробив граматику Смотрицького для хорватських свiященникiв, але та його праця не була друкована ²⁾.

Сербам були також вiдомi твори Лазаря Барановича. Се знаємо з факту, що коло 1740 р. переписував Серб Гаврило Стефанович мiж иньшим Барановичовi проповiди „на просто и уразумительное знанiе сръбское за селяне и простое люде“ ³⁾.

Серб Зах. Орфелiн передрукував також у своїм „Магазинѣ“, видаванiм у Венецiї, 1768 р. твiр Теофана Прокоповича: „Мнѣніе прiосвященнаго Теофана Прокоповича, архієпископа Новгородскаго, каковымъ образомъ и порядкомъ подлежатъ багродороднаго отрока наставляти въ христiанскомъ законѣ“ ⁴⁾.

Паісiй Величковський, основник св. Iлiнського монастиря, був також знавцем i любителем церковно-славянського письменства. Він пробуваючи на Афонi переклав із сербської (рукопис XIII ст.) на церковно-славянську мову „Уставъ Пр. Саввы Хиландарю“ i сей переклад надрукований у кн. „Гласник Србскои Словесности“ ⁵⁾.

Отсей перегляд фактiв вказує наглядно, що зносини Українцiв із Сербами тяглися цiлий ряд столiть та носили наскрiзь культурну цiху.

¹⁾ Тамже, ст. 270—271.

²⁾ Тамже, ст. 271.

³⁾ Др. I. Франко. Євангелiє Псевдо-Матвiя. Ст. 29—30.

⁴⁾ П. А. Кулаковскiй. Начало рус. школы у Сербовъ. (Извѣстія, 1903, кн. 3). Ст. 289.

⁵⁾ Архим. Леонидъ, Историческое описанiе сербской царской Лавры Хиландаря и ея отношенiй къ царствамъ сербскому и русскому. (Чтенiя въ имп. Общ-ѣ ист. и древн. рос. Москва, 1867, IV, 3). Ст. 4.

IV.

З повисшого знаємо, яку важну ролю у зносинах Українців із Сербами мали книжки. Їх куповано, вимінювано, даровано, поодинокю, по кільки, або навіть більшими гурмами. Для нас мають переховані з тих часів книжки велику вартість. Вони дають нам головне жерело, із якого можемо черпати різні відомости про зносини Українців із Сербами. Через те побіч наведених уже звісток і цитатів я вважав потрібним подати разом важнійші книги або написи на них, що причиняють ся чим будь до виясненя нашої теми.

Комплету очевидно не може тут бути, але для ілюстрації теми вистане те, що є.

1. Без року. Евангеліе на пергамені, XIV ст., писане уставом. На ньому є напис: „Григоріе именемъ мнѹхъ, а не дѣломъ, исписахъ сню книжицѹ Св. Великому Пантелеімонѹ, повелѣніемъ Господина ми всечестнаго старца Исая“¹⁾. Той старець Исая був назначений ігуменом руського Пантелеймонівського монастиря сербським царем Стефаном Душаном 1347 року²⁾.

2. Р. 1490. Напис на рукописі сербської Академії Наук.

Глава съвършителю богоу въ трони славиомъ и пѣваемомъ ѿ серафим', даюшомъ начело всакомъ дѣлоу благъ по началъ и конецъ (!) ѿ Христѣ Ісоусѣ господи нашемъ, емѹже слава въ вса вѣки, аминь. Изволеніемъ ѿца и поспѣшеніемъ сына и съвършеніемъ свѣтаго доуха съписса се сін свѣты тетръевгеліе роукою многогрѣшнаго раба божіа Елѣаса дїака Подолскаго Каменца на рѣцѣ Доунаицѣи въ градѣ богомъ спасаемъ (!) Елѣанакамени въ домоу боголюбиваго моужа именемъ Петра, ловца рыба, въ дѣни благочестивыхъ Христа любивыхъ деспот сербьскихъ Юрия и матери нѹ Ангелины и ѿца нѹ свѣтаго Стефана, в лѣт(о) ѿ с. ѿ. ѿ. ѿ. ѿ.

¹⁾ Арх. Леонидъ. Славяно-сербскія книгохранилища на св. Аѳонской горѣ, въ монастыряхъ Хиландарѣ и св. Павлѣ. (Чтенія въ имп. Общ. исторіи и древн. російскихъ при моск. университетѣ. Москва, 1885. I, 5). Ст. 5.

²⁾ Тамже.

³⁾ З другої надписи на тім рукопису видно, що тут зайшла помилка в даті, і що повинно бути 6998 = 1490.

Пор. Зборник за историју, језик и књижевност српскога народа. Прво одельенье. (Књига I—III. Стари српски записи и натписи. Скупно их и средно Луб. Стояновић. Кн. I—III. Београд, 1902—1904) I, ст. 113, ч. 390.

3. Р. 1513. Напис на рукописі Хиландарського монастиря.

Понеже въ троцѣ поклоняемый богъ благоволи наполнить свою церковь различными книгами, виднеть азъ попь Гюрагъ, протопопа сланькаменскимъ, писане игумена хиландарскаго на съмже о Христѣ братію, видѣхъ ере жадееть протлкъ апостольскимъ исписахъ моимъ шткѣпомъ и приложн монастыроу Хиландароу церкви ѡспеніа пречистыа богородицы за монахіе Марте дѡшѡ; и писа ѡ Сланькамени Андреа Рѡсинъ из града Сланокъ (ѡ Галиціи) повелѣниемъ попа Гюрга протопопа сланькаменскаго, въ лѣто 7021 при благочестивомъ и христолюбивомъ митрополитѣ вѣлградскомъ кнрѣ Максимѣ вывшаго деспота¹⁾.

4. Р. 1514. Четвероевангеліе, з юсами, південно-руського письма XVI ст. На рукописі такий напис: „Въ лѣто 7022 (1514), Индикта 2, написана высть сіа книга Євангеліе тетро при Госѡдарн нашемъ Великомъ Королю Жикгимонте, при Боеводе Киевскомъ Пане Юрью Миколаевичи, повелѣніемъ дѡлка Богдана Поповича Ремельскаго, а писалъ дѡлкъ Новгородецъ, въ Печерскомъ монастырѣ“²⁾.

5. Р. 1519. Трипѣснець. Дарував до київської бібліотеки арх. Антонін. На 70 картці рукопису є такий напис: „Куписе сіа вѣтвенаа книга глѣми Трїодъ прѣвы комадъ отъ монахъ Минне и приложисе Церкви... въ селѣ нарицаемемъ Клѣчивица подѡвесеіе Чрїе горы“ і т. д. Той сам арх. Антонін подарував іще три инші Трїоди до бібліотеки, що стоять під числами 366—368, всі сербського походження. На Трїоді п. ч. 367 є такий напис: „Си Трїод пснїи с монастыра Зоградскаго“ і т. д.³⁾.

6. Р. 1549. Напис на рукописі цісарської бібліотеки в Відні.

Въ лѣто . ѡ. ѡ. ѡ. мѣсеца мара ѡ. ѡ. днѣ, индикта ѡ. Се м рав кожн свещеноерн Козма Каснливич, слоужит(е)л храмѡ ѡспеніа пречистое богоматере штѣ богоспасаемаго хрѡда Ковла, придал есми сию книгоу глаголемоюу палѣю своего ради доушевнаго спасеніа въ Светоюю Гороу, в монастыра великїи глаголемы Оиландаръ, иже естѣ храм царское и великое лавры оуведеніе пресветїа богородица во црков, вѣчно и на веки непороушно. Я хто бы имель сію, богомъ въ втрое и страшноє пришествіе Христова вгда съ небесе на землю прїидеть соудн[ти] праведныхъ и

¹⁾ Стоянович, I, ст. 125, ч. 416.

²⁾ Арх. Леонидъ. Слав. сербскія книгохранилища. Ст. 38.

³⁾ Н. Петровъ. Опис. рук. ц. ар. музея. Кіевъ, 1877. Вип. II, ст. 364—365.

грѣшныхъ. И хто сїю книгу шть того свѣтаго монастыра штиметъ, да воудетъ на нѣмъ клятва свѣтыхъ отецъ .ѿ. ѿ. ѿ., нже в Никен. И дана быстъ сїа книга в рѣкы старцомъ честнымъ того свѣтаго монастыра Хиландара, которымъ в запросю прихуодили до нашихъ земли Лит(о)вское, именемъ священноинокоу Мадимъ, а иноку Анастасію. Имаютъ поминати сїи д. доуши: Василла, Оульши, священноережъ Козмоу, Татинъ¹⁾.

7. Р. 1551. Напис на рукописі.

Почала сїе писати сїа книга мѣсца мая, а сконча сѣ мѣсца юліа 16 роукою Муханла Зворежевиць Александровича, наклады Николинъ Срѣбина, оу Володаве. Списана сѣ сїа книга в лѣто .ѿ. ѿ. ѿ. рокоу, а ѿ рождства Христова .ѿ. ѿ. ѿ. мѣсца юла 16, в' земли Подляскои оу Володаве при дръжавѣ Жикимонта Ягоууста короля полского. Тамъ ѿалтиръ списана и надана черезъ пана Николоу Геркина до земли срѣбскѣ до монастыра благоуѣщениа пречистои, глаголемого Папраты²⁾.

8. Р. 1574. Напис на рукописі.

Изволеніемъ отьцѣ и съпоспешеніемъ сына и съвършеніемъ свѣтаго доуха, сѣ азъ рава вожїи Глигоріе Юрашко оурикаръ купи сїю книгу рикомая лѣтописецъ ш срѣбскихъ кралявъ и ш архиепископъ, како кто свое житїе проводи, и купишъ жъ отъ попа Івана отъ града Хотина, и дахъ за нѣжъ кн. златъ, како да ми бѣдетъ память, въ днѣхъ благоуѣщивааго господина Іу Петра воеводы, въ лѣто .ѿ. ѿ. ѿ., новм. ѿ.

Р. 1588. И дадохъ енъ свѣтомъ монастырѣ отъ Сувчици, идеже естъ храмъ въскрсенїе господина бога и съпаса нашего Іисоу Христа; и кто сѣ покуситъ възѣти отъ свѣтаго монастыра, таковїи да имаетъ участь сѣ Иудожъ и съ нѣкми невѣрными Жидови, нже възпишъ на господина бога и съпаса нашего Іисоу Христа: кровь яго на ныхъ и на чадѣхъ ихъ, еже естъ и бѣдетъ, аминь. Въ лѣтъ .ѿ. ѿ. ѿ.

Сїа книга сътворила еѣ Юрашко оурикаръ, да естъ емоу память за отьпоущенїе грѣховъ его и за родителѣ его и за грѣхї его³⁾.

9. Маргаритъ Св. І. Золотоуста, XVI ст. На ньому такий написъ: „Игоумень Іоакимъ Хиландара монастыра оузеть оу Іоана

²⁾ Стојановиѣ, I, ст. 177, ч. 551.

¹⁾ Тамже, I, ст. 220, ч. 714—715.

³⁾ Тамже, I, ст. 195, ч. 622.

Рвсина Даскала 540 аспрь се есть два дѣката три гроша, полъ-грошица и двадѣсать аспрь и даде въ залогъ сію кингъ¹⁾).

10. Р. 1600. Четвероевангеліе, писане на папері, південно-руського письма. На ньому такий напис: „Сне Євангеліе откоупи Димитрь Спахна отъ Подгорѣце... синь Николннъ на Чрьноморьскомъ портоу, тогда вѣша на вонске на разградоу коды ацоузелеге Махмоутъ Пашоу въ лѣто 7108 (1600), и приложи за манастироу Хиландароу за свою дѣшѣ... предаде въ рѣкѣ доуховника Исайн²⁾).

11. Р. 1615. Напис на рукописі Хиланд. мон.

Рокоу 1615 мѣсца марта 22 днѣ.

Пань Никола Тонковнчъ, синь Стефановъ, которын вивалъ пороучникомъ оу его милости пана Константина Корнелкты сыновець его милости Лоуки владки и митрополита волинского, коупилъ сію книгоу евангеліе тетрь за осмь на десете златиухъ в земли Полскої во великомъ градѣ Львовѣ, въ манастирѣ преподобнаго отца Яноуфрїа, оу Лѣкаша Ивановича дѣка за доушоу невожника Іоанна Сербина, хороужого пана Корнїата, з мѣста Раба, да се отнесеть сіе св. евангеліе въ страну западную оу Дюрь градъ, въ церковь сербскѣю св. Николы, которое немаеть быти отдалено отъ тои светои церкви въ вѣчныа роды, до котораго то евангелїа лѣы нѣкто не ималъ ничого кроме пана Николи выше реченого, которын са о то троуждалъ, да бога емоу платить и нагородить въ царствїи своемъ, аминъ³⁾).

12. Р. 1622.

В сербскїм манастирї Беочина переховала ся Острожська Біблія з 1581 р., занесена туди 1623 р.⁴⁾

13. Р. 1643. Напис на рукописі мон. Лепавина.

Сїа книга манастира Лепиухъ Бина, храмъ въведенїе прѣчистїе богородице, принесена ѿ Малїе Роуце божію благодатїю и прѣчистїе богоматере, троудолубїемъ и многогрѣшнимъ во иноцехъ и недостойнимъ скимонахомъ Рафаломъ, рокъ с. ѿ. ѿ. ѿ. ѿ. ѿ.⁵⁾

14. Р. 1669. Рукопис у ман. Житомисличу.

Мѣсїа истиннын Ісоус Христос сын божїи ѿ начала мира пре вѣсе вѣке людемъ ѿ бога шѣщанно и ѿ людеи чаемын

¹⁾ Арх. Леонидъ. Славяно-сербскїя книгохранилища. Ст. 12.

²⁾ Тамже, ст. 7.

³⁾ Стојановиѣ, I, ст. 283, ч. 1020.

⁴⁾ Димитријевиѣ, Одношаї, ст. 220.

⁵⁾ Стојановиѣ, I, ст. 349, ч. 1376.

и въ послѣднѣе времена спасенїа ради чловеческаго въ мирѣ посланы, а Ѡ недостоннаго Іеромонаха Іоаннїа Галїатовскаго архимандрита Черниговскаго Жидоки невѣрномуу различним знаменїи шобразованїи же и пречысткы Ѡ месїи истинномъ написанными, и въ Христѣ сыноу божомъ испльненными рускимъ показанни языкомъ, Ѡ Іеромонаха же Гомѣила Бакачича на языкъ сръбскїи Ѡ рускаго въ Светон Пдонскон Горѣ преведенны въ лѣто спасенїа с. ѧ. ̄. ̄. ̄. ̄. ̄.¹⁾

15. Помяникъ або Синодикъ, писаний 1674 р. Він сербскїи, але цїкавий для нас тим, що має також таку рубрику: „Благочестива Мала Русїа: Прюсвщщеннаго Прхїепископа Лазара (Барановича), родъ Ивана Хетмана (Мазепи) благочестиваго“²⁾.

16. Р. 1692. Напис на рукописї мон. Раванице.

Єванѣлиє нзъ Польске принесено 8 ман. Брѣднїко-Раванички, ндѣже почивляють мощи св. княза Лазара сего года 1692³⁾.

17. Р. 1694. Напис на рукописї мон. Раванице.

Євѣнїє нзъ Лвоке донесе хажн Прсенїе Іеромонах и Мнханлѣ къ свои монастырь Раваницѣ, мѣченнкѣ князѣ Лазарѣ 7203⁴⁾.

18. Р. 1695. Напис на друкованїй книзї Вітоєвацької церкви (Срим).

Єїа светаа и божствена книга, глаголюмаа трївдѣ цвѣтны, Ѡ богоспасаемаго града Илкова, въ државѣ благовѣрнаго краля Іоан. Говецкаго, Лешкы земли, аз грѣшнїи и маншїи въ иноцѣх хажн-Прсенїе Іеромонах, Мнханлѣ Іеромонах, Захарїа діакон къ свои монастырь Раваницѣ, церкви светон и княза Лазарѣ на послѣженїе, братїамъ на ползѣ дѣшевнѣю и намъ въ поминанїе. И никымъ Ѡмлаєма да вѣдетъ Ѡ више реченїе обители, кроме великїе ноужде, да нїе просто ни благословено, него проклето въ сїи вѣкѣ и въ воудѣши. Сеже вистѣ с. ѧ. ̄. ̄. ̄. ̄. ̄.⁵⁾

19. Р. 1697. Напис на друкованїй книзї м. Гретек.

Єїа книга житїи свѣтлѣхъ дама есть до земли Герескон ко храмѣ вознесенїа Христова престолѣ свѣтлїишаго патрїарха сербскаго кюр Прсенїа чрезъ присланнаго прюсвщщеннаго митрополита белградскаго кюр Стефана оу свѣтон чѣдотворнон лаври Печер-

²⁾ Стојановић, III, ст. 61, ч. 4994 і ст. 176, ч. 5695.

³⁾ Арх. Леонидъ. Слав. сербскїя книгохранилища. Ст. 43.

⁴⁾ Стојановић, I, ст. 453, ч. 1965.

⁵⁾ Тамже, I, ст. 464, ч. 1990.

⁶⁾ Тамже, I, ст. 465, ч. 1998.

скон Київскон ѿ архимандрита печерскаго Івасафа Кроковскаго, рокъ 1697 ном. 26 ¹⁾).

20. Р. 1702. Напис на рукописі Хиландарського монастиря.

Повеза се сін светын минни трѣдомъ и настоиніемъ игѣмена Гаврила іеромонаха съ васеми братїами рѣкою Герасима іеромонаха, родомъ Рѣсина, лѣто 7210 ²⁾).

21. Р. 1702. Канони Богородичны 8-ми гласовъ, рукопис півуставного письма. Має такий напис: „Сїи св. книги трѣдомъ и настоиніемъ Игѣмена Гавріила, рѣкою Хаджи Герасима, Іеромонаха, родомъ Рѣсина, въ лѣтї лѣто (1702)“ ³⁾).

22. Р. 1715. Напис на друкованій книзі в монастири у Комговині.

Теодор Тинторовиѣ недостојни игѣман принесе сај сѣлѣвник от славнаго града Кијева, лето 1715 ⁴⁾).

23. Р. 1725. Напис на друкованій книзі у монастири в Крушедолі.

Сїю книгѣ подарихъ азъ полковникъ Гавриль Милорадовичъ обителн ѿ монастиря Крушедоль, благовощеніи пресветне богородице и прснодѣви Марн, подарихъ сїю книгѣ ѿ монастиря вѣдѣчи чесни отаць архимандрита того монастиря Іданасе Белничковичъ Гербинъ, априла 16 дне 1725 ѿ Нижни ѿ Малороси ⁵⁾).

24. Р. 1740. Напис на друкованій книзі в монастири в Добричеві.

Ї ова времена ва Рѣснскон Імперн нахѣлаше се одъ Срѣославѣнскон наци одъ Іллирика и одъ Срѣне (далі вичисляєть ся кілька імен, із яких ми беремо одно лише, що обходить нас тут ближе): Графъ Гавриель Владиславичъ. Още ва Украини на млетностахъ и индѣкѣти живно, то єсть села и ѣвмрѣкане. Онъ человекъ вѣше великога свакога разѣма и праткице, прсона чѣдно вѣйна, и с господою вѣше интересанъ ми много гостолѣ (!) великорѣснскою; сва Мала Рѣснїа одъ єво имаше ѣжаса, и малорѣснские властели вѣїаѣ мѣ непријатели, ма мѣ ница не смијаѣ, всѣ ако танно за нимъ лицемерить. Онъ оженно на владикѣ казачкѣ одъ фамили Брзнско Стародѣва ⁶⁾).

¹⁾ Стојановиѣ, I, ст. 471, ч. 2040.

²⁾ Тамже, II, ст. 4, ч. 2108.

³⁾ Архим. Леонидъ, Описаніе сербской Хиланд. Лавры. Ст. 124.

⁴⁾ Стојановиѣ, II, ст. 37, ч. 2286.

⁵⁾ Тамже, II, ст. 65, ч. 2443.

⁶⁾ Тамже, II, ст. 131—132, ч. 2821.

25. Р. 1741. Напис на друкованій книзі у монастири в Крушедолі.

Беликомъ господи́нъ Іасне в' вогу прешсвющеннѣишемъ кѹр Арсенію четвертомъ православно-кадолическомъ архієпископъ Пекскомъ всѣхъ же Сербовъ и Болгаровъ блаженнѣишемъ патріархъ чиновникъ сян архієпископаго священнослуженіа чрезъ Дмитрія Параскивича даю вѣчнагѹ богомоллы из Кіева в' даръ препославъ 1741 года августа 28 днѣ. Смираннын Рафанлъ архієпископъ Кіевскій.

Дальше на тій самій книзі є й напис архієпископа Арсенія, яким він стверджує, що книжку відобрав:

Чрез рѹк реченнога господина Дмитрія Парасковича примих сян чиновникъ шк. 2 свщѣ ми в' королевском градѣ Пожѹне 1741. Архієпископъ пекски всемъ же Серб. Бѹл. и целаго Іллирика патріархъ смирѣннїн Арсеніе четверти¹⁾.

26. Р. 1759 і 1775. Написи на друкованій книзі в монастири в Раківци.

Сїа сватаа книга, глаголемая Ѳалтирѹ, вес мнѣ ієромонаха Єспірдона, пострижнїка сватоврачевскїа обители, принесена и подписана бысть въ лѣто . ѧ. Ѳ. ѧ. ѧ. года, мѣсца августа 1-го дна въ ст. и честной обители сватоврачевской Раковачкой, при временѣ нѹ превосходительства господина, господина Паула Неадовича, в. н. православного архієпископа и митрополита сербскаго и валахискаго, обоиѹ нѹ ц. к. величестѣ танаго советника.

Книгѹ сїю подписанью Ѳалтирѹ, иже сѣ попеченїемъ и великимъ тѹдомъ Ѡ царствѹющаго богоспасаемаго великаго града Кіева Єспирдонъ Павловичъ, ієромонахъ Раковачкин, въ 1759-го года принесохъ, нинѣ же пакъ 1775-го года нстѹю книгѹ дарѹю возлюбленномъ въ доусѣ сватомъ сынѹ моимъ Самѹилѹ Павловичѹ, ієродїаконѹ Раковачкомъ²⁾.

27. Р. 1795. Напис на рукописї Народної Бібліотеки в Білградї, ч. 56.

Мѣсца марта 19 днѣ 1795 лѣта, пришедъ к нама Ізъ Грема ієромонахъ Ірданасїн Єавичъ ієродїакономъ, и постависмо его во священники. И єїѹ є кодъ насъ цѣлѹю змѹ. При полазѹ за то наше благодѣанїе даѹ нама 5 книга проповѣди Платоновн, и мы ємѹ дадосмо єгѹ сѹиѣлїю и писмо штпѣстителное

¹⁾ Стојановиѣ, II, ст. 134, ч. 2829—2830.

²⁾ Тамже, II, ст. 252, ч. 3433—3434.

нашого монастиря выше писаннаго дне и мѣсеца. И одлази ѿ своег отчечество Россію Кіево, родители его Ялѣѣи и Ягаѣа въ селѣ генераль-фельдмаршала Нарішкина Ирландіево. При игоуменѣ Василію Петровицѣ Боговаѣцѣ¹⁾.

28. Р. 1797. Напис на друкованій книзі в мон. Петковице.

1797 сего года приде Герасіиѣи ѿ Свете горе монастира Хиландара здѣ ѿ монастирь Боговаѣцѣ, и принесе три иконе спасителя Христа и богородицы и сербскіи Савве и Симеѣи и свѣтла и книги 12 минеѣ, радоев московска печата со червении слови на велико коло, и триѣда шѣка, посни и пентикостари, и летѣ ргѣѣ киевскѣ на велико коло, и великій трѣтникъ, и апостолъ на велико коло, ѣрмологѣѣ московска печата червено слово, два шконка на велико коло московска печата червено слово, патрикъ кѣѣвски на велико коло²⁾.

29. Забавные часы Людовика Гвицардина мѣщанина и шляхтича Флорентійскаго (надруковані в Кольоніи 1624 р.). Рукопис XVIII ст., полуднево-руського письма. На задній дошці є напис: „Отъ книгѣ Герасіиѣи монаха свѣтла Ядонскіа Яфанасіевскіа великиа Лавры Горы“. Поміщено тут 365 анекдотів, узятих із ріжних жерел³⁾.

Архимандрит Леонід вичисляє в своїй праці³⁾ ще отсі старі наші друки в афонських монастирях:

Апостолъ, без вихідної картки, з гербом Григорія Алек. Хоткевича, друкований в Заблудові 1570 р.

Библия, друкована в Острозі 1581 р.

Служебникъ, друкований у Мамоничів у Вільні 1583 р.

Книга, иже во св. Отца нашего Василія, архієпископа кесаріи каппадокійскія. З друкарни Острозское выдана єсть въ лѣто 1594.

Лѣкарство на оспалый умыслъ челоѣческій Божественнаго Іоанна Златоустаго до Феодора мниха. Друковано в Острозі 1607 р.

О священствѣ, друковано у Львові, 1614 р.

Бесѣды на дѣянія апостольскія св. І. Златоустаго. Друковано в Київі 1624 р.

¹⁾ Стојановиѣ, II, ст. 303, ч. 3704.

²⁾ Тамже, II, ст. 301, ч. 3730.

³⁾ Петровъ, Опис. рукоп. ц. арх. муз. II, ст. 173.

⁴⁾ Арх. Леонидъ. Славяно-сербскія книгохранилища. Ст. 20—21, ч. 11, 13, 15, 17, 18, 20, 21, 22; ст. 23, ч. 2, 5, 7, 8, 9; ст. 51, ч. 13, 14, 15, 18.

Акафистникъ, друкований у Києві 1629 р.

Часословъ, друкований у Львові 1642 р.

Апостолъ, друкований у Києві 1695 р.

Новый завѣтъ, друкований у Києві 1717 р. при гетьмані Івані Скоропадськѣм.

Анфологіонъ, друкований у Чернигові, 1759 р.

Тріодіонъ, друкований у Києві, 1761 р.

Евангеліє, без вихідної картки, але руського друку, по-жертвоване до монастиря київським міщанином 1620.

Бесѣды на дѣянія апостольскія св. І. Златоустаго, друковані в Києві 1624.

Аввы Дорофея поученія, друковані в Києві 1628 р.

Жизнь Господа нашего Ис. Хр., друковано в Кракові 1692 р.

Про те, які ще книги подибували ся по сербських церквах, навіть по забутих селах, подає нам звістки справозданє з візитації церков цілої північної і північно-східної нинішньої Сербії, довершене екзархом Максимом Радковичом у 1733 р. і предложене митрополитови Вікентію Йоановичу. Екзарх оглянув 29 монастирських і парафіяльних церков. З невеликими виїмками подибували ся у всіх церквах книги, друковані в нинішній Росії, при чім головна частина була московського виданя, але були й виданя київські та львівські. Так приміром у сьвященника Томіча в пожаревецькѣм окрузі був московський требник, київський псалтир і часослов, а львівський апостол і євангеліє. В Пожаревці-ж, у церкві св. Архангела були такі церковні книги: євангеліє — „рукопись болгарски“; „Саборник србски, Божидаров; обштак минеи молдавски“; псалтир київський новий; тріодь московська пісна нова; пентикостар московський новий; чотири прольоги на 12 місяців; апостол новий московський, 2 сербські подерті октоїхи, псалтир із синаксарем Божидарового виданя ¹⁾.

Шкода, що крім сього не маємо більше подібних справоздань, бо вони могли б іще докладнійше осьвітити порушену справу.

Володимир Гнатюк.

¹⁾ П. А. Кулаковскій, Начало русской школы у Сербовъ въ XVIII в. (Извѣстія, 1903, кн. 2). Ст. 266—267.